

Микола Кучерена

Волиняни в боротьбі за українізацію Православної церкви 1921–1939 років

Mykola Kucherepa

**Volhynians in the struggle for Ukrainization of the Orthodox Church
1921–1939**

Summary

This article analyses the complex process of the Ukrainization of the Orthodox Church in Volyn during the interbellum period of 1921–1939, including specific measures of the nationally conscious clergy and laity regarding the effort to obtain Ukrainian national character by the Church and transition to Ukrainian as a language of the worship services. This article emphasizes that the Ukrainian religious movement gained ordered organizational forms due to the activities of Doctor Arsen Richynskiy, Metropolitan Oleksiy (Hromadskiy), and Bishop Polikarp (Sikorskiy). Significant attention was paid to the Ukrainian Church Congress in Lutsk in June 1927, which passed resolutions on giving the Orthodox Church in Poland a national character and its Ukrainization. Volhynians manifested their desire to Ukrainize the Church during the demonstration in the Pochaiv Lavra on September 10, 1933. Help in the Ukrainization of the Church was provided by Voivode of Volhynian Voivodeship Henryk Yuzevskiy.

In the Volhynia eparchy on November 1, 1935, worship services were held in Ukrainian language in 124 churches, while in 40 churches, they alternated between Ukrainian and Church Slavonic. Additionally, 126 churches held worship services in Ukrainian from time to time.

Despite the defeats, the Ukrainian Church and religious movement underwent a significant evolution, starting from spontaneous forms to organized effort in the interbellum period. As a result, this movement gained great determination and perseverance.

Keywords: Poland, Orthodox Church, Ukraine, Ukrainization.

Церковно-релігійні проблеми та християнська мораль займали і займають у житті волинян визначальне місце. Це особливо відчувається тепер, у час агресивної війни Росії проти України. Російська православна церква освятила цю війну. А т. зв. Українська православна церква московського патріархату, яка має значну кількість своїх адептів і приходів в Україні, не засудила цієї агресії. Вона залишається п'ятою колоною в нашій державі і Московія використовує її для своїх загарбницьких цілей.

Після Першої світової війни у східних воєводствах Другої Речі Посполитої опинилося 3,8 млн православних віруючих¹. Характерною рисою Православної церкви було те, що її вірні не склали однієї етнічної групи. У Волинському воєводстві, за офіційними даними перепису 1921 року, проживало 976 тис. православних українців².

У міжвоєнне двадцятиріччя досить важливою, а інколи навіть драматичною стала проблема українізації Православної церкви на Волині та надання їй національного характеру. Українська громадськість та свідоме духовенство усвідомлювали, що збереження і подальший розвиток українського етносу в інонаціональній та іновірній державі можливі лише тоді, коли Церква стане близькою кожному українцю, зберігаючи національні та соборні традиції народу. Український рух у Православній церкві в Польщі виріс на ґрунті історичного досвіду, коли Російська православна церква докладала значних зусиль щодо денаціоналізації українців. З іншої ж сторони багаторічне сусідство з католицизмом також підштовхувало його до надання Православній церкві у Польщі українського національного характеру. Ще одним важливим моментом стали відносини української релігійної громади з православним духовенством.

Майже увесь єпископат складався з росіян. Більшість православних ієрархів, які опинилися на території Другої Речі Посполитої, не втрачали надії на відновлення Російської імперії і намагалися всілякими засобами боронити російськість Церкви. Проявом цього залишалася російська вимова старослов'янських літургійних текстів та проповідей, російська мова в церковній адміністрації, в навчанні релігії у школах.

Діячі національно-церковного руху вважали, що українці повинні мати вирішальний голос при вирішенні справ не лише в українських єпархіях, а й у справах, що стосувалися всієї Православної церкви в Польщі³. Першим кроком на шляху

¹ Jan Kęsik, *Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892–1981*, Wrocław 1995, s. 101.

² *Pierwszy Powszechny Spis Ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Województwo Wołyńskie*, Warszawa 1926, s. 62.

³ Арсен Річинський, *Сучасний стан церковно-релігійного життя української людности в Польщі*, Луцьк 1927, с. 3–4.

українізації став Волинський єпархіальний з'їзд духовенства і мирян, що відбувся 3–10 жовтня 1921 року в Почаєві. Незважаючи на протести деяких проросійських елементів, з'їзд у справі українізації богослужінь ухвалив:

Жива віра вимагає й живої віри в молитвах і в Службі Божій, через те треба перейти від церковно-слов'янської мови до народної, живої мови української⁴.

Ця ухвала передбачала, що такий перехід має відбутися поступово, в міру того, як будуть перекладатися й ухвалюватися церковною владою необхідні богословські книги. Одночасно з'їзд ухвалив негайно перейти до відправи богослужінь слов'янською мовою з українською вимовою.

Крім цієї, з'їзд прийняв ще й інші ухвали, спрямовані на національно-церковне відродження українського народу⁵. Рішення почаївського з'їзду дали поштовх подальшим діям. Незважаючи на відсутність єдиного організаційного центру, український церковний рух міцнів. Із ним змушена була рахуватися церковна ієрархія. Під тиском обставин Святий Синод змушений був піти на значні поступки українізаторам. Він своїми ухвалами від 16 червня 1922 і 3 вересня 1924 року дозволив: 1. українську вимову літургійних старослов'янських текстів; 2. виголошення проповідей українською мовою; 3. український церковний хор; 4. навчання дітей релігії українською мовою; 5. видання у синодальній друкарні церковного двотижневика «Духовна бесіда»⁶.

Однак, прийняті ухвали впроваджувались у життя досить повільно, нерідко ігнорувалися зрусифікованим православним духовенством, церковною ієрархією, які й надалі намагались втримати «руський дух» у Церкві. Маючи в руках важелі церковної влади, проросійські елементи використовували тиск, шантаж, репресії проти священників і мирян, які прихильно ставилися

⁴ «Православна Волинь» 1922, № 13–14.

⁵ Іван Власовський, *Нарис історії Української Православної Церкви*, т. IV, кн. 2, репринтне видання, Київ 1998, с. 16–17.

⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), sygn. 988, Pismo Ministra WRiOP do MSZ i MSW, 30. I. 1925 r., k. 26–27.

до автокефалії і українізації. Доходило навіть до фізичного знищення опонентів. Так, 8 лютого 1923 року російський шовініст, фанатик, архімандрит Смарагд (Петро Латишенков) пострілом із пістолета застрів митрополита Варшавського і всієї Польщі Юрія Ярошевського⁷.

На заваді українізації Церкви стала й польська адміністрація, яка прихильніше ставилася до русофільських тенденцій у церковному житті. Про це свідчить, наприклад, лист міністра віросповідань і народної освіти волинському воєводі, датований 23 вересня 1925 року:

Органи державної влади і управління, – писалось у ньому, – не можуть прихильно ставитися до процесу українізації Православної церкви. Українське релігійне життя на Волині тісно пов'язується із піднесенням національної свідомості. В кінцевому рахунку це може призвести до відокремлення Православної церкви на Волині від решти Православної церкви в Польщі, послабити впливи центральної духовної влади у Варшаві і погрожує об'єднанням православних Волині з національною київською Церквою [тут маляся на увазі Українська автокефальна православна церква – М.К.]. Вважаю недоцільним сприяння політиці українізації церкви зі сторони Волинського воєводського управління⁸.

Незважаючи на перешкоди, діячі українського церковного руху не припиняли боротьби за надання Православній церкві визначного національного характеру і наближення її до народу. Вони розсилали у державні і церковні установи численні меморіали, відозви, заяви, посилали делегації у Варшаву. Зокрема, парафіяни православної кафедри у Володимирі у своєму зверненні до головних проводирів польського народу вимагали термінового унормування і покращення ситуації у Православній церкві. Парафіяни вимагали введення української мови як літургійної та припинення переслідування українських церковних діячів, забезпечити їм громадянські права і вільний розвиток Православної церкви

⁷ Олександр Воронин, *Автокефалія Української Православної Церкви*, «Літературна Україна» 1991, 19 грудня.

⁸ AAN, MWRIOP, sygn. 988, Pismo Ministra WRiOP do Wojewody Wołyńskiego, 23 IX 1925 r.

в Польщі⁹. Подібні вимоги ставила делегація православних волинян, яка у 1925 році прибула до митрополита Діонісія у Варшаву¹⁰.

З часом український церковний рух набирив усе чіткіших організаційних форм. Душею цього руху став лікар із Володимира Арсен Річинський. Уважаючи Церкву одним із найважливіших двигунів культурно-національного життя, А. Річинський висунув ідею скликання в Луцьку Українського церковного з'їзду. На його думку такий з'їзд мав би врегулювати всі найпекучіші проблеми церковного життя¹¹.

Ідею скликання церковного з'їзду підтримали українські політичні партії і громадські організації, що діяли на Волині¹². Найактивніше в цю акцію включились філії «Просвіт»¹³. Проведена робота дала свої результати. Багато парафій на Волині почали домагатися відправи богослужінь українською мовою і висловилися за скликання з'їзду¹⁴.

Невдовзі був створений організаційний комітет зі скликання з'їзду. 7 лютого 1927 року Арсен Річинський від імені редакції журналу «На Варті» звернувся до митрополита Діонісія з проханням

про уділення благословення на скликання в м. Луцьку Українського православного церковного з'їзду духовенства і мирян з участю в роботі з'їзду митрополита або кого-небудь з єпископів¹⁵.

Розглянувши це прохання на засіданні 26 лютого 1927 року Святий Синод прийняв постанову, в якій визнав намічений у Луцьку Український з'їзд «у церковному відношенні недоцільним

⁹ AAN, MWRiOP, sygn. 987, Apel parafian katedry prawosławnej we Włodzimierzu-Wołyńskim do czelnych przewodców Narodu Polskiego, k. 38.

¹⁰ Там само, sygn. 988, Pismo MSW do MWRiOP, 21 I 1925 r., k. 21.

¹¹ *Monografia stosunków wyznaniowych w województwie Wołyńskim*, Łuck 1936, s. 48.

¹² AAN, MWRiOP, sygn. 988, Memoriał CK PUNJ do MWRiOP, 19 III 1927, k. 34.

¹³ Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. 46, Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9, спр. 237, Інформація Дубенського повітового староства Волинському воєводському управлінню про підготовку до Українського церковного з'їзду, арк. 245.

¹⁴ Там само, ф. 522, Степура Григорій, адвокат, м. Луцьк Волинського воєводства, спр. 1, оп. 1, арк. 82.

¹⁵ Іван Власовський, *Нарис історії Української...*, вказ. праця, с. 45.

і непотрібним» і наказав усьому духовенству під страхом канонічної відповідальності «не осмілюватися бути присутніми на цьому з'їзді та брати участь в його роботі»¹⁶.

Ієрархи Православної церкви у Польщі організували шалене цькування організаторів з'їзду. З цією метою був заснований спеціальний журнал «Свет истинны», перший номер якого вийшов у травні 1927 року. У ньому проти організаторів було поміщено аж три статті, у яких А. Річинський і його прихильники звинувачувалися у намаганні захопити Церкву у свої руки та користуватися її коштами¹⁷. У цьому ж номері була опублікована відозва до Українського церковного з'їзду із закликом, який наведемо мовою оригіналу:

Православные! Не посылайте своих делегатов на Луцкий съезд, не получивший благословения нашей Высшей Церковной власти. Пора опомниться! Промедление смерти подобное есть¹⁸.

Дозвіл на проведення з'їзду дала цивільна влада. З'їзд, як і передбачали організатори, розпочав свою роботу 5 червня 1927 року в Луцьку. На нього прибуло 565 делегатів із Волині, Полісся, Холмщини¹⁹. В його роботі брали участь представники багатьох політичних партій, різних інституцій, гості. Перебіг з'їзду висвітлювала велика група журналістів. Вітальні телеграми прислали громади УАПЦ Франції, Швейцарії, Чехословаччини. З'їзд також вітали українські студентські громади з Подєбрад, Праги, Варшави, представники українських емігрантських кіл, парафіяни багатьох міст і сіл Волині, Полісся, Холмщини і Підляшшя²⁰.

На розгляд з'їзду було винесено вісім питань, що стосувалися проблем українізації і демократизації внутрішнього устрою

¹⁶ ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 699, Постанова Св. Синоду з дня 26 лютого 1927 р. з приводу Українського церковного з'їзду, арк. 165.

¹⁷ *Из письма священника, «Свет истинны» 1927, 15 мая, № 1, с. 5.*

¹⁸ Там само.

¹⁹ ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 699, Інформаційне повідомлення про Православний церковний з'їзд в Луцьку, арк. 91.

²⁰ Там само, Протокол Православного церковного з'їзду в Луцьку, арк. 119.

і життя Православної церкви у Польщі²¹. Досить жвава дискусія розгорнулася навколо доповіді *Сучасний стан церковно-релігійного життя української людности в Польщі*, з якою виступив Арсен Річинський. Доповідач навів конкретні факти сваволі в управлінні церковним господарством, занепаду релігійного життя, ширення в церкві політиканства. Він запропонував створити постійне легіальне представництво – Виконавчий церковний комітет, який надав би рухові організованого характеру і мав авторитет духовної і цивільної влади, користувався безумовним довір'ям народу²².

З цікавістю були вислухані інші доповіді, що стосувалися релігійних потреб українського православного населення. В ході дебатів делегати вносили різноманітні пропозиції, навіть досить радикальні. Після гострих дискусій були прийняті ухвали з усіх обговорюваних питань, центральною вимогою яких було надання Православній церкві у Польщі українського національного характеру та її українізації. Перед Синодом Православної церкви в Польщі були поставлені вимоги про призначення на православні кафедри в Луцьку, Володимирі і Крем'янці єпископів-українців і комплектування священників, дяків і диригентів хорів із числа українців. З'їзд висловив протест проти репресій щодо священників, які підтримують рух за українізацію Церкви²³. Для виконання прийнятих з'їздом рішень був утворений Український церковний комітет (УЦК), куди увійшли представники з усіх повітів Волині, Південного Полісся, Холмщини і Підляшшя.

Синод Православної церкви у Польщі, займаючи русофільську позицію, у відповідь на Луцький з'їзд скликав 16–17 червня цього ж року у Почаєві альтернативний з'їзд. Його склад підбирався церковними ієрархами таким чином, щоб на нього не потрапив жоден прихильник українізації Церкви. Безперечно, такий склад з'їзду забезпечив прийняття ухвал, бажаних для ієрархів Церкви і прихильників русифікаторських тенденцій. Делегати цього з'їзду духовенства і мирян ухвалили:

²¹ Там само.

²² Див.: Арсен Річинський, *Сучасний стан церковно-релігійного життя...*, вказ. праця.

²³ ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 699, Протокол Православного церковного з'їзду в Луцьку, арк. 128.

1. Мова Служби Божої повинна бути церковно-слов'янською.
2. Українізація церковно-приходського устрою, яка вимагає виборності духовенства і Вищої Церковної влади є неканонічною і разом з тим може втягнути Православну церкву в Польщі на шлях політичних пристрастей і боротьби і тому цілком недопустима²⁴.

Створений луцьким Церковним з'їздом Український церковний комітет з дозволу польської влади почав проводити повітові й окружні церковно-народні з'їзди. Один із таких, що відбувся 6 листопада 1927 року у Володимирі, проголосив неважними всі постанови почаївського зібрання та домагався призначення на Волинь українців – православного правлячого єпископа і двох вікарних єпископів²⁵. Український церковний комітет почав проводити по селах своєрідний плебісцит про мову богослужіння. Заяви з домаганнями української служби Божої поступили в Комітет від 572 сільських громад Волинської єпархії²⁶.

Проросійське духовенство вбачало в діяльності А. Річинського і УЦК велику загрозу для себе. У хід пускалися клеми, погрози. 15 квітня 1929 року Синод за «ворожу і шкідливу для Православної церкви в Польщі діяльність» відлучив А. Річинського від Церкви, проголосивши йому анафему²⁷. На цей акт Синоду українська громадськість зреагувала досить рішуче. Посол Іван Власовський звернувся з відкритим листом до митрополита Діонісія, в якому доказував, що постанова Синоду є відходом від фактичної і моральної правди²⁸. Протести проти відлучення від Церкви А. Річинського йшли до Варшавського митрополита від окремих осіб, цілих парафій, українських організацій і політичних партій.

Такий неприродний стан у стосунках між духовенством і мирянами довго існувати не міг. На поступки пішли обидві сторони. Під тиском мирян митрополит Діонісій у серпні 1928 року змушений був визнати домагання українців справедливими. У цей час

²⁴ «Воскресное чтение» 1927, № 26, с. 296.

²⁵ ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 699, Інформація про повітовий церковно-народний з'їзд Володимирщини 6 листопада 1927 р., арк. 137–138.

²⁶ Іван Власовський, *Нарис історії Української...*, вказ. праця, с. 55–56.

²⁷ Там само, с. 63.

²⁸ Там само.

він видав відозву, в якій пояснював, що нема ані канонічних, ані догматичних перешкод для відправлення літургій національними мовами і все залежить від волі населення²⁹. Проте це швидше був політичний тактичний маневр, ніж справжнє бажання унормувати стосунки в Православній церкві. Та й зрештою ініціатива митрополита про вживання національних мов у богослужінні зустріла опір значної частини зрусифікованого православного духовенства, яке зовсім не бажало переходити на українську мову і намагалось надалі вберегти в Церкві «руський дух».

Поступки митрополита українському рухові не запобігли наростанню подальшого конфлікту між ними. В кінці 1929 – на початку 1930 року УЦК розпочав нову акцію проти митрополита, який одночасно був керівником Варшавсько-Холмської і Волинської єпархій. УЦК почав збирати підписи на заготовлених друкарським способом заявах до уряду з проханням про призначення на Волинську єпархію єпископа Антонія чи архімандрита Полікарпа Сікорського³⁰. Церковна влада на цю акцію українців зорганізувала протести духовенства до Міністерства віросповідань із проханням «приборкати антицерковні і антидержавні виступи українських шовіністичних кіл»³¹.

Саме у цей час, досить важкий для Православної церкви у Польщі, волинським воєводою був призначений Генрик Юзевський. Розроблена ним т. зв. волинська програма передбачала одним із важливих завдань «реформу Православної церкви на Волині в напрямку повернення до традицій соборності і зміни російського національного складу єпископату»³². Для цього він активно використав Волинське українське об'єднання (ВУО), створене з його ініціативи у 1931 році, яке повністю поділяло плани воєводи. Церковно-релігійні питання стали першочерговими у діяльності ВУО. Вуовці, розуміючи важливість цієї проблеми для українського населення Волині, підкреслювали:

²⁹ *Monografia stosunków wyznaniowych...*, вказ. праця, с. 51–52.

³⁰ Mirosława Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989, s. 218.

³¹ AAN, MWRiOP, sygn. 952, k. 222–480.

³² Jan Kęsik, *Zaufany Komendanta...*, вказ. праця, с. 76.

Всякий раз, як порушуємо справи, пов'язані з життям православної церкви у Речі Посполитій, відчуваємо, що підходимо до великої і важливої проблеми, яка вимагає майже академічного обговорення³³.

Нова хвиля розгортання українського національно-церковного руху припадає на першу половину 1930-их років. Вона позначилася переважно діяльністю у сфері церковно-релігійного життя Української парламентарної репрезентації Волині (УПРВ). Будучи православними, українські парламентарі глибоко вникали в церковні справи, домагалися з трибун Сейму і Сенату вирішення проблем Православної церкви. Вимоги УПРВ щодо українізації церковного життя підтримав Г. Юзевський. Воєвода розумів незаперечний вплив Церкви на народні маси та намагався використати це у своїх інтересах. «Православ'я на Волині щодо чисельності посідає провідне місце. Крім того, Волинь, у житті православної церкви Польщі є вирішальною ділянкою»³⁴, – писав Г. Юзевський у своєму звіті про політичну ситуацію на Волині. Він уважав, що українізація православ'я матиме позитивні наслідки для держави, дасть можливість використовувати Православну церкву як серйозне знаряддя для пропаганди польсько-української співпраці³⁵.

Ідучи назустріч українським православним віруючим, які досить часто діставали відмову в проханні українізації богослужінь, українські парламентарі зі сторінок газети «Українська нива» звернулися до православного населення Волині із закликом інформувати їх про кожен випадок виголошення священниками проповідей чи навчання дітей релігії російською мовою³⁶.

³³ ДАВО, ф. 198, Волинське українське об'єднання, оп. 1, спр. 21, Матеріали про діяльність Волинського українського об'єднання (ВУО), 7 XI 1937 р., арк. 3.

³⁴ Archiwum Akt Nowych (AAN), Urząd Wojewódzki Wołyński (UWW), sygn. 979/83, Ogólne sprawozdanie sytuacyjne Wojewody Wołyńskiego za 1933–1934, k. 17.

³⁵ Włodzimierz Mędrzecki, *Województwo Wołyńskie. 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1988, s. 154.

³⁶ ДАВО, ф. 60, Українська парламентарна репрезентація Волині, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 1, спр. 1. Заяви, листи послу Петру Певному з проханнями сприяння в наданні роботи, відкритті українських шкіл, ведення служби Божої українською мовою та інших питаннях. 1931–1933 рр., арк. 139.

Звернення парламентарів було почуто. Парафіяни сіл Волині почали надсилати листи до УПРВ, у яких розповідали про події з церковного життя. Так, у листі із с. Новородчиці Здолбунівського повіту парафіяни писали:

Давно вже ми прагнемо молитися на своїй рідній мові, та, на жаль, наші слушні домагання пан-отець Сопрунович відкидав і відкидає³⁷.

Подібні листи надходили з усіх куточків Волині³⁸. Парламентарі намагалися надати допомогу населенню у вирішенні проблем українізації богослужінь. Вони вивчали ситуацію на місцях, зверталися до священників, у Духовну консисторію, до митрополита та воеводи. Важливим кроком щодо зміцнення українізації церковного життя було утворення в Луцьку у 1931 році Товариства ім. митрополита Петра Могили.

Прагнення волинян українізувати Церкву яскраво проявилися під час маніфестації 10 вересня 1933 року у Почаївській лаврі. Волинська єпархія в цей день мала відзначити 20-літній ювілей єпископства митрополита Діонісія і прихильники проросійського курсу надіялись у цей день показати свою боєготовність, надіючись на підтримку прочан. На урочистості прибув сам митрополит³⁹.

Проте у своїх розрахунках вони помилилися. Маніфестація в Почаївській лаврі, організована послами Української парламентарної репрезентації (УПР) Волині, пройшла під українськими національними гаслами «Для Волині – правлячий єпископ-українець», «Українському народові – український єпископат», «Домагайтеся українізації Церкви», «За українську богослужбову мову», «Геть русифікаторів з Церкви». На Почаївській дзвіниці замайорів жовто-блакитний прапор, залунали українські пісні⁴⁰. Після маніфестації відбулось посольське віче за участю майже 12 тис. осіб. Прийнята на ньому резолюція чітко зафіксувала

³⁷ Там само, арк. 161.

³⁸ Там само, арк. 168.

³⁹ Henryk Józewski, *Zamiast pamiętnika*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1982, t. 60, s. 65–71.

⁴⁰ Там само.

бажання відросійщення Церкви⁴¹. «Діонісій програв. Тріумфував Скрипник і українська парламентарна репрезентація», – занотував у своєму щоденнику воєвода Г. Юзевський⁴². Подібні віча УПР Волині почала організовувати у всьому воєводстві. Віче в Рівному також поставило вимогу призначення на Волинь українця-єпископа і дерусифікації Церкви. Під впливом ситуації, що склалася, 2 березня 1934 року митрополит Діонісій зрікся від кафедри Волинського пастиря. Волинським єпископом був призначений українець Олексій Громадський⁴³.

Українці покладали на архієпископа Олексія великі надії. І дійсно, після прибуття на Волинь він відразу висловився за українізацію Волинської єпархії. Ним була проведена ціла низка нових призначень і переміщень священників, змінився склад єпархіального управління. Починання нового єпископа підтримали Волинські єпархіальні збори представників духовенства і мирян, скликані в кінці січня 1935 року у Крем'янці⁴⁴. Сприятлива політична ситуація спричинила 29–30 січня 1935 року скликання Волинського єпархіального зібрання духовенства і мирян⁴⁵. Це зібрання підтвердило новий курс православної ієрархії⁴⁶. У ньому, крім духовних осіб, брали участь православні послы і сенатори від Волині, діячі Товариства ім. митрополита П. Могили, представники Луцького Чесно-Хресного братства, більшість яких була активними діячами ВУО⁴⁷.

Єпархіальне зібрання визнало необхідним, щоб

всюди, у відповідності до умов місцевого життя і за бажанням населення, богослужіння підправлялося українською мовою, а священники враховували побажання своїх парафіян. Однак не можна

⁴¹ „Wiadomości Ukraińskie”, 14 IX 1933.

⁴² Henryk Józewski, *Zamiast pamiętnika...*, вказ. праця, с. 70.

⁴³ „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 9 XII 1934, nr 49, s. 2.

⁴⁴ Там само, 10 II 1935, nr 6, s. 63–64.

⁴⁵ ДАВО, ф. 198, оп. 1, спр. 11, арк. 152.

⁴⁶ Там само, спр. 21, арк. 13.

⁴⁷ «Церква і Нарід» 1935, № 1, с. 6–10.

ставитися легковажно до українізації богослужінь там, де немає згоди серед вірних⁴⁸.

На 1 листопада 1935 року у Волинській єпархії у 124 церквах богослужіння відправлялось українською мовою, в 40 – українська служба Божа чергувалась із церковно-слов'янською, у 99 – українською мовою читали Євангелія, Апостол, Вірую, Отче Наш, а у 126 церквах богослужіння відправлялись українською час від часу⁴⁹.

Проте невдовзі процес українізації Церкви призупинився. Після смерті маршала Юзефа Пілсудського (1935 року) в політиці польського уряду щодо українського церковного руху відбулися значні зміни. Про рішучий наступ на свободу віросповідання, на Православну церкву свідчить велика кількість скарг віруючих-українців⁵⁰. Із 1936 року військове керівництво Польщі щораз виразніше почало впроваджувати в життя програму колонізації Східних кресів. Поляки розгорнули інтенсивну кампанію насильного впровадження католицизму, насамперед у прикордонних повітах Волині. Великого розголосу не лише на Волині, а й у світі, набула акція насильницького перехрещення православних у римо-католицьку віру в селі Гриньки Кременецького повіту в грудні 1937 року⁵¹.

Проти втручання військових у релігійні справи протестувало багато людей. Відома публіцистка Марія Домбровська у своєму щоденнику занотувала:

Бідна Волинь. Залишається в ній лише Гриньки... і військо в ролі польських хрестоносців, які навертають православних у католицизм. Морально – відраза, політично – божевілля, гріх, за який дорого заплатить Польща⁵².

⁴⁸ „Biuletyn Polsko-Ukraiński” 1935, 10 II, nr 6 (93), s. 3.

⁴⁹ Там само, 1 III 1936, № 9, с. 91.

⁵⁰ Детальніше про це див.: Микола Кучерепа, Руслана Давидюк, *Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.)*, Луцьк 2001, с. 130–142.

⁵¹ *Мартирологія українських церков*, у 4 т., т. 1: *Українська православна церква: документи, матеріали*, Торонто–Балтимор 1987, с. 556–558.

⁵² Maria Dąbrowska, *Dzienniki*, t. 2: 1933–1945, Warszawa 1988, s. 257–258.

У 1938 році польська влада організувала брутальну антиукраїнську акцію – руйнування православних святинь на Холмщині і Підляшші. Вона супроводжувалася масовим насиллям над місцевими українцями і православними священниками⁵³.

Нищення православних церков стало предметом обговорення у польському парламенті. 6 липня 1938 року у Сеймі прозвучали виступи послів із Галичини і Волині. Серед виступаючих був посол Степан Скрипник (у майбутньому патріарх УАПЦ Мстислав), який «вказував на пагубну протиправославну політику уряду й польських кругів»⁵⁴.

Отже, на основі проведеного дослідження можна стверджувати, що населення Волині від початку 1920-их років до кінця міжвоєнної доби із сірої маси т. зв. тутешніх виросло у свідомий український православний народ. Відстоювання ним власних національно-культурних та церковно-релігійних особливостей стало могутнім засобом протидії російським впливам у Церкві, урядовій політиці національної асиміляції.

Бібліографія

Нормативні акти

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, „Dziennik Ustaw RP” 1938, nr 88, poz. 597.

Pismo P. Prezydenta Rzeczypospolitej do Jego Eksceleńcji Księdza Metropolity Dyonizego, Głowy Świętego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce, „Monitor Polski”, 2 VI 1930, nr 126.

Архівні джерела

Державний архів Волинської області:

ф. 46, Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 9, спр. 237, Інформація Дубенського повітового староства Волинському воєводському управлінню про підготовку до Українського церковного з'їзду.

⁵³ ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 4306, Ситуаційний звіт Люблінського воєводи за липень 1938 р. про польський політичний рух, суспільно-політичне життя національних меншин, арк. 73.

⁵⁴ Орест Купранець, *Православна церква в міжвоєнній Польщі (1918–1939)*, Рим 1974, с. 160.

- ф. 46, оп. 9, спр. 410, Інформація про діяльність товариства «Просвіта». Статут товариства, 1926 р.
- ф. 46, оп. 9, спр. 699, Інформація про повітовий церковно-народний з'їзд Володимирщини 6 листопада 1927 р.
- ф. 46, оп. 9, спр. 699, Інформаційне повідомлення про Православний церковний з'їзд в Луцьку.
- ф. 46, оп. 9, спр. 699, Постанова Св. Синоду з дня 26 лютого 1927 р. з приводу Українського церковного з'їзду.
- ф. 46, оп. 9, спр. 699, Протокол Православного церковного з'їзду в Луцьку.
- ф. 46, оп. 9, спр. 4306, Ситуаційний звіт Люблінського воєводи за липень 1938 р. про польський політичний рух, суспільно-політичне життя національних меншин.
- ф. 60, Українська парламентарна репрезентація Волині, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 1, спр. 1. Заяви, листи послу Петру Певному з проханнями сприяння в наданні роботи, відкритті українських шкіл, ведення служби Божої українською мовою та інших питаннях. 1931–1933 рр.
- ф. 198, Волинське українське об'єднання, оп. 1, спр. 11, протокол засідання Крайового з'їзду ВУО, звіти Просвіт'янських хат, матеріали ревізії окружної управи та інше, 8 листопада 1932 р. – 17 грудня 1935 р.
- ф. 198, оп. 1, спр. 21, Матеріали про діяльність Волинського українського об'єднання, 7 XI 1937 р.
- ф. 522, Степура Григорій, адвокат, м. Луцьк Волинського воєводства, оп. 1, спр. 1, Матеріали до історії українізації Церкви в Західній Україні.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego:
- sygn. 987, Apel parafian katedry prawosławnej we Włodzimierzu-Wołyńskim do czelnych przewodców Narodu Polskiego.
- sygn. 988, Pismo MSW do MWRiOP, 21 I 1925 r.
- sygn. 988, Pismo Ministra WRiOP do MSZ i MSW, 30 I 1925 r.
- sygn. 988, Pismo Ministra WRiOP do Wojewody Wołyńskiego, 23 IX 1925 r.
- sygn. 988, Memoriał CK PUNJ do MWRiOP, 19 III 1927.
- Urząd Wojewódzki Wołyński, sygn. 979/83, Ogólne sprawozdanie sytuacyjne Wojewody Wołyńskiego za 1933–1934.

Публікація джерел

Pierwszy Powszechny Spis Ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Województwo Wołyńskie, Warszawa 1926.

Преса

- «Воскресное чтение» 1927, № 26.
- «Православна Волинь» 1922, № 13–14.
- «Рідна Церква» 1927, 30 листопада, № 2.
- «Церква і Нарід» 1935, № 1.
- „Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 9 XII 1934, nr 49.

„Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 10 II 1935, nr 6 (93).

„Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 1 III 1936, nr 9.

„Wiadomości Ukraińskie”, 14 IX 1933.

Мемуари, спогади

Dąbrowska M., *Dzienniki*, t. 2: 1933–1945, Czytelnik, Warszawa 1988.

Józewski H., *Zamiast pamiętnika*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1982, t. 60.

Дослідження

Власовський І., *Нарис історії Української Православної Церкви*, т. IV, кн. 2, репринтне видання, [б. в.], Київ 1998.

Воронин О., *Автокефалія Української Православної Церкви*, «Літературна Україна» 1991, 19 грудня.

Из письма священника, «Свет истины» 1927, 15 мая, № 1.

Купранець О.Ф., *Православна церква в міжвоєнній Польщі (1918–1939)*, Видавництво оо. василіан, Рим 1974.

Кучерепа М., Давидюк Р., *Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.)*, Волинська обласна друкарня, Луцьк 2001.

Мартирологія українських церков, у 4 т., т. 1: *Українська православна церква: документи, матеріали*, Християнський самвидав України, Торонто–Балтимор 1987.

Після Рівненського з'їзду, «На Варті» 1926, № 19–20.

Річинський А., *Сучасний стан церковно-релігійного життя української людності в Польщі*, Луцьк 1927.

Kęsik J., *Zaufany komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego: 1892–1981*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1995.

Mędrzecki W., *Województwo Wołyńskie. 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1988.

Monografia stosunków wyznaniowych w województwie Wołyńskim, Łuck 1936.

Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989.

Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce
Uniwersytet Pomorski w Słupsku

Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne

Tom IV

Redakcja naukowa

Roman Drozd

Bohdan Halczak

Słupsk–Warszawa 2024

Redaktorzy prowadzący:
prof. Roman Drozd
dr hab. Bohdan Halczak

Recenzent:
prof. PhDr. Michal Šmigel', PhD.

Redakcja i korekta:
Katarzyna Seń

Projekt okładki:
Teresa Oleszczuk

Wydawca:
Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce
ul. Kościeliska 7, 03-614 Warszawa

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pomorskiego w Słupsku
ul. Krzysztofa Arciszewskiego 22a, 76-200 Słupsk

Na okładce wykorzystano srebrnik Świętopełka I – nazywanego też Świętopełkiem Przeklętym – księcia turowskiego, wielkiego księcia Rusi Kijowskiej, syna Włodzimierza I Wielkiego, starszego brata Jarosława I Mądrego, zięcia Bolesława I Chrobrego.

ISBN 978-83-956444-4-3 Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce
ISBN 978-83-7467-393-8 Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pomorskiego
w Słupsku

Słupsk–Warszawa 2024

Spis treści

Wstęp.....9

RELACJE UKRAIŃSKO-POLSKIE DO ROKU 1918

Olga Gaidai, Warunki bytowe i higiena na prawobrzeżnej Ukrainie w świetle poglądów epidemiologicznych doktora Franza Karla Heintza.....17

Ольга Ковалевська, Портрети Плятерів у контексті міждисциплінарних досліджень науковців Латвії, Польщі та України [Portrety rodu Platerów w świetle badań interdyscyplinarnych naukowców z Łotwy, Polski oraz Ukrainy].....28

Наталія Мисак, Імперія vs нація: вплив громадянського і національного виховання на формування національної ідентичності галицької молоді наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття [Imperium vs naród: wpływ wychowania państwowego i narodowego na kształtowanie się tożsamości narodowej młodzieży galicyjskiej na przełomie ХІХ–ХХ wieku].....39

Ольга Морозова, Віра Ігнатіївна Гедройць (1870–1932) – представниця відомого княжого литовського роду Гедройців [Wira Ihnatiówna Giedroyc (1870–1932) – przedstawicielka znanego litewskiego rodu książęcego Giedroyciów].....59

Олена Синявська, Місце Хроніки Яна Длугоша в історіографічних дискусіях щодо віку Одеси [Znaczenie Kroniki Jana Długosza w dyskusjach historyków na temat wieku Odessy].....82

Tadeusz Srogosz, Rzeź humańska w 1768 roku w historiografii ukraińskiej i polskiej.....92

RELACJE UKRAIŃSKO-POLSKIE W LATACH 1918–1939

Witold Bobryk, Na pograniczu trzech światów. Ludność greckokatolicka i prawosławna na terenie powiatów hrubieszowskiego, sokalskiego i włodzimierskiego w świetle spisu powszechnego z 1921 roku	107
Микола Кучерепа, Волиняни в боротьбі за українізацію Православної церкви 1921–1939 років [Walka o ukrainizację Cerkwi prawosławnej na Wołyniu w latach 1921–1939]	122
Інна Нерода, Парцеляція земель Автокефальної Православної церкви в Польщі у 1920–1930-их роках [Parcelacja majątków Cerkwi prawosławnej w Polsce w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku].	138
Євген Сінкевич, Польська національна меншина в УСРР під час політики «коренізації» (1921–1929) [Polska mniejszość narodowa w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej w okresie polityki „ukorzenienia” w latach 1921–1929]	148

RELACJE UKRAIŃSKO-POLSKIE W LATACH 1939–1947

Alina Bacic, Powstanie, struktura organizacyjna i uzbrojenie sotni UPA „Udarnyk”-3 pod dowództwem Wasyla Szyszkańca ps. „Bir” w latach 1945–1947	157
Bohdan Halczak, Prawo polskie w 1947 roku wobec akcji „Wisła”	171
Dawid Michalski, Prawo międzynarodowe wobec akcji „Wisła”	184
Jan Pisuliński, Militarne aspekty akcji „Wisła”	199

RELACJE UKRAIŃSKO-POLSKIE PO ROKU 1947

Hanna Hrehorowicz-Gaber, Współpraca polsko-ukraińska przeciwko działaniom wojennym w pracach dydaktycznych uczelni technicznych.	217
Przemysław Mirosław Pazder, Wybrane osiągnięcia polskiej historiografii <i>Hołodomoru</i> w Ukrainie	229
Roman Drozd, Piotr Tyma, Pomniki jak źródło konfliktu między narodami – na przykładzie ukraińskich upamiętnień w Polsce po 1989 roku.	242

RELACJE UKRAIŃSKO-ŻYDOWSKIE

- Галина Боднар, Голокост у Львові в документації Львівської міської ради 1944–1945 років [Holokaust we Lwowie w dokumentacji Rady Miejskiej Lwowa w latach 1944–1945] 263

RELACJE UKRAIŃSKO-SŁOWACKO-CZESKIE

- Jan Rychlík, Przyłączenie Rusi Podkarpackiej (Zakarpackiej) do Republiki Czechosłowackiej (1918–1920) 285
- Vlastimil Ondrák, Czechosłowacki wywiad i kontrwywiad wojskowy w akcjach przeciw Ukraińskiej Powstańczej Armii w latach 1945–1946. 301

RELACJE UKRAIŃSKO-ROSYJSKIE

- Сергій Адамович, Знищення російськими військами міста Маріуполь зі свідчень внутрішньо переміщених осіб та відкритих джерел [Zniszczenie miasta Mariupol przez wojska rosyjskie w świetle relacji świadków oraz innych dostępnych źródeł]. 329
- Юрій Макар, «Спеціальна військова операція» Російської Федерації проти України: причини і характер [„Specjalna operacja wojskowa” Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie: przyczyny i charakter] 343
- Віталій Макар, До питання про біженців з України внаслідок повномасштабної агресії РФ [Zjawisko uchodźstwa z Ukrainy w następstwie agresji Federacji Rosyjskiej] 361
- Вікторія Волошенко, Забезпечення українськомовного читання селян: стратегії українських інтелектуалів у протидії цензурній політиці Російської імперії (1876–1905) [Nauczanie ludności chłopskiej czytania w języku ukraińskim: strategie oporu inteligencji ukraińskiej przeciwko cenzorskiej polityce rosyjskiego Imperium w latach 1876–1905]. 374

RELACJE UKRAIŃSKO-RUMUŃSKIE

- Лілія Циганенко, Радянська політика «контрольованої міграції» у Південній Бессарабії та зміна етнічного складу населення регіону в 1940–1953 роках [Radziecka polityka „kontrolowanej

migracji” w południowej Besarabii a zmiana struktury etnicznej regionu w latach 1940–1953].	393
Олександр Добржанський, Лідер румунських демократів Аурел Ончул і його взаємини з представниками українського національного руху на Буковині на початку ХХ століття [Lider rumuńskich demokratów Aurel Onciul i jego relacje z przywódcami ukraińskiego ruchu narodowego na Bukowinie na początku ХХ wieku]	404
Уляна Мовна, Воскова свічка у похоронно-поминальному ритуальному комплексі українців Північної Молдови [Świeca woskowa w rytuale pogrzebowo-żałobnym Ukraińców w północnej Mołdawii]	419

RELACJE UKRAIŃSKO-WĘGIERSKIE

Володимир Піпаш, Формування слов'яно-русько-української ідентичності в «Історичному Закарпатті» (VI–XXI століття) [Kształtowanie się tożsamości słowiańsko-rusko-ukraińskiej na historycznym obszarze Zakarpacia od VI do XXI wieku]	433
--	-----

RELACJE MIĘDZYKULTUROWE

Jakub Błachut, <i>Riverfront</i> – nabrzeże miejskie jako przestrzeń publiczna wysokiej jakości w strukturze miasta. Analiza pojęcia przestrzeni publicznej jako determinanty o wysokich walorach kompozycyjnych i estetycznych w obszarach zurbanizowanych. Wybrane przykłady w Polsce i Ukrainie w szerszym kontekście różnych przykładów ze świata	451
Alicja Hrehorowicz-Nowak, Kryteria atrakcyjności przestrzeni miejskiej na wybranych przykładach	462
Informacje o autorach	473